

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ   КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ   AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ

ВЕСТНИК

СЕРИЯ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ
И МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

INTERNATIONAL RELATIONS AND
INTERNATIONAL LAW JOURNAL

3(83) 2018

ISSN 1563-0285
Индекс 75873; 25873

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ХАБАРШЫ

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК

Серия международные отношения и международное право

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

INTERNATIONAL RELATIONS AND INTERNATIONAL LAW JOURNAL

№3 (83)

Алматы
«Қазақ университеті»
2018

ХАБАРШЫ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ №3 (83)

ISSN 1563-0285
Индекс 75873; 25873

26.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Қуәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

Журнал саяси, философиялық ғылымдар және мәдениеттану бойынша диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған // Докторлық диссертациялардың негізгі қорытындыларын жариялау үшін Қазақстан Жоғары Аттестациялық Комитетімен ұсынылған ғылыми басылымдардың тізімі кіреді // ЖАК бюллетені, №3 1998; Нормативтік және методикалық материалдарын жариялайтын ғылыми басылымдар тізімі Қазақстан ЖАК төрағасының бұйрығы 26. 06. 2003, №433-3 // Нормативтік және методикалық материалдар жинағы №6 ЖАК

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ:

Балаубаева Б.М., т.ғ.к., доцент
(Қазақстан)
Телефон: +7 701 183 9459
E-mail: binur77@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Айдарбаев С.Ж., з.ғ.д., профессор – ғылыми редактор
(Қазақстан)
Губайдуллина М.Ш., т.ғ.д., профессор – ғылыми редактордың орынбасары (Қазақстан)
Күкеева Ф.Т., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Сайрамбаева Ж.Т., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Макашева К.Н., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Елемесов Р.Е., э.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Ауған М.Ә., т.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Сейдикенова А.С., филол.ғ.к. (Қазақстан)
Омиржанов Е.Т., з.ғ.к., доцент (Қазақстан)

Варику К., профессор, Дж.Неру университеті (Үндістан)
Грегори Глиссен, саяс.ғ.д., профессор Нью-Мехико университеті (АҚШ)
Аджай Кумар Патнайк, саяс.ғ.д., профессор (Үндістан)
Торстен Бонаккер, саяс.ғ.д., профессор (Германия)
Шабаль П. PhD, профессор (Франция)
Курылев К.П., т.ғ.д., профессор (Ресей)
Кембаев Ж., құқық докторы, профессор (Германия)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ:

Татаринев Д.В., з.ғ.к. (Қазақстан)

Халықаралық қатынастар және халықаралық құқық сериясында қазіргі кездегі халықаралық қатынастар мәселелері, әлемдік интеграциялық үдерістер, халықаралық қауіпсіздік мәселелері, халықаралық қатынастар және сыртқы саясат тарихы, халықаралық құқықтың өзекті мәселелері, мемлекетшілік құқық, халықаралық экономикалық қатынастар бағыттары бойынша мақалалар жарияланады.

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гульмира Шаккозова
Телефон: +77017242911
E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гульмира Бекбердиева, Агила Хасанқызы

Компьютерде беттеген

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Керімқұл Айдана
Телефон: +7(727)377-34-11
E-mail: Aidana.Kerimkul@kaznu.kz

ИБ № 12299

Басуға 20.09.2018 жылы қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 9,5 б.т. Офсетті қағаз.
Сандық басылыс. Тапсырыс №6338. Таралымы 500 дана.
Бағасы келісімді.
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.
050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.
«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2018

Өміржанов Е.¹, Арын А.², Маулен А.³

¹з.ғ.к., доцент, e-mail: yesbol_1981@mail.ru

²3 курс PhD докторанты, e-mail: aizhan_moom777@mail.ru

³Құқық магистрі, оқытушы, e-mail: aidana_1812@mail.ru
халықаралық құқық кафедрасы, халықаралық қатынастар факультеті,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ӘЛЕУМЕТТІК МАҢЫЗДЫ АУРУЛАРДЫҢ
АЛДЫН АЛУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ
ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ**

Мақалада әлеуметтік маңызды аурулардың алдын алудың басты тетігі болып табылатын адамның лайықты өмірге құқығын қамтамасыз етуге ықпал ететін саяси-құқықтық, әлеуметтік-экономикалық, экологиялық, әлеуметтік факторлар қарастырылып, Қазақстан Республикасының әрекеттегі заңнамасы мен оның халықаралық-құқықтық нормалармен арақатынасының негізгі мәселелері көрсетілген.

Мақсат пен қойылған міндеттерге жету үшін «лайықты өмірге құқық» түсінігіне ғылыми тәсілдердің талдауы жүргізіліп, адам өмірінің сапасы пен деңгейі сияқты лайықты өмірдің негізгі белгілері анықталып, олардың әрқайсысының құрамы ашылған. Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасы мен саясатына, лайықты өмірге құқықты қамтамасыз ету аясында халықаралық құқық нормалары мен халықаралық тәжірибені енгізу бойынша кейбір ұсыныстар берілген.

Авторлар қазіргі әлемдік қаржылық дағдарыс жағдайында қоғамда әлеуметтік маңызды аурулардың кең таралуының алдын алу үшін лайықты өмір деңгейін қамтамасыз ету мен өмір сапасын жақсарту сияқты негізгі мақсат, лайықты өмірге құқықты жүзеге асырудың мәселесі Қазақстандағы адам денсаулығы мен аман-саулығына жауапты, барлық басқару органдарының біріккен күшімен шешілетін кешенді мәселе деп қорытынды жасауда.

Түйін сөздер: лайықты өмірге құқық, мемлекет, өмір сапасы, өмір деңгейі, адам мен азаматтың құқығы, әлеуметтік маңызды аурулар.

Omirezhanov Ye.¹, Aryn A.², Maulen A.³

¹Candidate of jurisprudence, Associate Professor, e-mail: yesbol_1981@mail.ru

²PhD doctoral student of the third year, e-mail: aizhan_moom777@mail.ru

³master of law, lecturer, e-mail: aidana_1812@mail.ru

Faculty of International Relations,
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

**Theoretical and legal aspects of the prevention
of socially significant diseases**

The article considers political, legal, socio-economic, environmental, social factors affecting the provision of human rights for a decent life, which is the main mechanism for preventing socially significant diseases, also the main problems of the current legislation of the Republic of Kazakhstan and its correlation with international legal norms are outlined.

An analysis of scientific approaches to the concept of «the right to a decent life» was conducted to achieve the goal and objectives, basic criteria for a decent life such as the quality and standard of living of a person were determined, the content of each of them was disclosed. Some recommendations are given on the transformation of the norms of international law and international practice in the field of ensuring the right to a decent life in the national legislation and policy of the Republic of Kazakhstan.

The authors conclude that the main goal in the form of ensuring a decent standard of living and improving the quality of life mechanism for preventing socially significant diseases, especially in the conditions of the current global financial crisis, the problem of realizing the right to a decent life is a complex problem that must be solved jointly by all government bodies responsible for well-being and health person in Kazakhstan.

Key words: the right to a decent life, the state, the quality of life, the standard of living, human and citizen rights, socially significant diseases.

Омиржанов Е.¹, Арын А.², Маулен А.³

¹к.ю.н., доцент, e-mail: yesbol_1981@mail.ru

²PhD докторант 3-го курса, e-mail: aizhan_moom777@mail.ru

³магистр права, преподаватель, e-mail: aidana_1812@mail.ru

кафедра международного права, факультет международных отношений,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Теоретико-правовые аспекты предотвращения социально значимых заболеваний

В статье рассмотрены политико-правовые, социально-экономические, экологические, социальные факторы, влияющие на обеспечение прав человека на достойную жизнь, которое является основным механизмом предупреждения социально-значимых заболеваний, а также обозначены основные проблемы действующего законодательства Республики Казахстан и его соотношение с международно-правовыми нормами.

Для достижения цели и поставленных задач проведен анализ научных подходов к понятию «право на достойную жизнь», определены основные критерии достойной жизни, такие как качество и уровень жизни человека, раскрыто содержание каждого из них. Даны некоторые рекомендации по трансформации норм международного права и международной практики в области обеспечения права на достойную жизнь в национальное законодательство и политику Республики Казахстан.

Авторы делают вывод, что основная цель в виде обеспечения достойного уровня жизни и улучшения качества жизни для предупреждения социально-значимых заболеваний в условиях современного мирового финансового кризиса, проблема реализации права на достойную жизнь является комплексной проблемой, которая должна решаться совместными усилиями всех органов управления, отвечающих за благополучие и здоровье человека в Казахстане.

Ключевые слова: право на достойную жизнь, государство, качество жизни, уровень жизни, права человека и гражданина, социально-значимые заболевания.

Кіріспе

Халықтың денсаулығын сақтау, қоғамда әлеуметтік маңызды аурулардың таралуының алдын алу, қоғам мүшелерінің лайықты өмір сүруіне жағдай тудыру кез келген мемлекет үшін ең маңызды, шешуге тиісті мәселе болып табылады. Халықтың денсаулығының деңгейі, кез келген әлеуметтік маңызды аурудың таралуы мемлекеттің әлеуметтік саясатының жүзеге асырылуының негізгі көрсеткіші бола алады. Халықтың денсаулығын сақтау, әлеуметтік маңызды аурулардың алдын алу мәселелері еліміздің негізгі құжаттарында айқындалып, қажет тетіктер іске қосылған. «Қазақстан-2050» Стратегиясы: Халықтың денсаулығы – біздің жемісті болашағымыздың негізі» Қазақстан халқына Жолдауда, халықтың денсаулығының кілті салауатты өмір салты деп анықталған. Бұл Қазақстан Республикасындағы барлық денсаулық сақтау бойынша мақсатты

мемлекеттік бағдарламалардың бастапқы міндеті болып табылады (ҚР Президенті халқына Жолдауы, 2012). Медицинаның жан-жақты дамуына, сондай-ақ қоғамға көрсетілетін медицина мен медициналық қызметтерді жақсартуға бағытталған әр түрлі мемлекеттік бағдарламалардың қабылдануына және олардың иланушылық нәтижелеріне қарамастан, қазіргі таңда Қазақстан Республикасында әлеуметтік сипаттағы аурулар санының өсуімен байланысты қызу эпидемиологиялық жағдай әлі де орын алуда. Әлеуметтік маңызды аурулар – бұл негізгі белгісі және сол уақытта маңызды мәселесі кең аумақта таралушылыққа, басқа сөзбен айтқанда жаппай тараушылық қабілеттілігі бар аурулар (Пузин, 2013: 3-10).

Эпидемиологиялық бақылау әлеуметтік маңызды аурулар тізімін құрауға негіздеме болды. Алғашқы мүгедектік пен өлім және өмір ұзақтығының төмендеуінің жоғары деңгейі осы тізімге қосудың негізгі белгісі болып та-

былады. Әлеуметтік маңызды аурулар тізімі Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму Министрінің 2015 жыл 21 мамырындағы № 367 Бұйрығымен жоғарыда көрсетілген белгілер негізінде бекітілген. Аталған тізімдемеге келесілер кірді:

1. Туберкулез;
2. Адамның иммунитет тапшылығы вирусын (АИВ) тудыратын ауру;
3. Созылмалы вирустық гепатиттер және бауыр циррозы;
4. Қатерлі ісіктер;
5. Қант диабеті;
6. Психикалық бұзылулар және мінез-құлықтың бұзылуы;
7. Балалардың церебральдық параличі;
8. Миокардтың жіті инфаргі (алғашқы 6 ай);
9. Ревматизм;
10. Дәнекер тіннің жүйелі зақымданулары;
11. Нерв жүйесінің дегенерациялық аурулары;
12. Орталық нерв жүйесінің миелинсіздендіруші аурулары;

13. «Орфандық (сирек кездесетін) аурулардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 22 мамырдағы № 370 бұйрығымен айқындалған орфандық аурулар (ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің № 367 бұйрығы, 2015).

Жалпы алғанда барлық әлеуметтік аурулардың орын алып, халық арасында кең жайылуына адамның әлеуметтік жағдайының төмен болуы немесе оның әлеуметтік жағынан қамтылмауы тікелей әсер етеді. Адамның құқықтары мен бостандықтарын және адамның өзін тану – мемлекеттің ең жоғары құндылығы, ол өз кезегінде халықтың қауіпсіз тіршілік әрекетін, қоғамдық және мемлекеттік институттардың қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз ететін тиісті әлеуметтік жағдайлар жасауды білдіреді. Азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтары ерекше маңызды болып табылады, осы құқықтардың қорғалу деңгейіне қарай мемлекеттегі халықтың өмір сүру сапасы бағаланады. Бұл құқықтар адамның өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру арқылы лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған.

Осылайша, Қазақстан Республикасының 1995 жылғы Конституцияға сәйкес, Қазақстан өзін демократиялық қана емес, сондай-ақ зайырлы, құқықтық, сонымен қатар, әлеуметтік мемлекет ретінде жариялайды. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесінің 2001 жылдың 21 желтоқсандағы Қаулысында,

аталған тұжырымдама, біздің еліміз өз азаматтарына лайықты өмір және тұлғаның еркін дамуы үшін жағдайлар жасау бағытымен, әлеуметтік теңсіздіктерді жұмсартуға міндеттерді алатын мемлекет ретінде дамуды мақсат ретінде қойғандығын ашып көрсеткен. Әлеуметтік мемлекет қазіргі заманғы түсінігінде, Конституцияға тиісті қағидаларды бекітуді ғана емес, сондай-ақ лайықты өмір және тұлғаның еркін дамуын қамтамасыз ететін жағдайларды жасауға бағытталған мықты әлеуметтік саясатты әзірлеу мен жүзеге асыруды қарастырады (Нурмағамбетов, 2010).

Әлеуметтік мемлекеттің қалыптасуы, қызмет етуі және дамуының жалпы қағидалары мен жағдайларын сипаттайтын және нормативті деңгейде бекітетін бірқатар халықаралық-құқықтық құжаттардың толық пакетінің (1948 ж. Адам құқықтарының жалпыға ортақ декларациясы, 1966 ж. Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар бойынша Халықаралық пакт) бар болғандығына қарамастан, мемлекетпен қамтамасыз етілетін лайықты өмір деңгейінің өлшемшарттары нақты қандай сапа мен өлшемде болу керектігі жайында бірде-бір түсіндірілме қамтылмаған. Сонымен қатар, іс жүзінде барлық халықаралық және ішкі құқықтық актілерде көрсетілетін «лайықты деңгей» тұжырымдамасы, өзінің мазмұны мен ауқымымен әр түрлі қайнар көздерде айтарлықтай ерекшеленеді (Павлова, 2015: 194–203). Әлеуметтік мемлекет құру тұжырымдасы нақтыланып, еліміз ең басты мақсаты ретінде адамның өмірі мен денсаулығын қорғау, лайықты өмір сүруіне қолайлы қоршаған ортамен қамтамасыз ету айқындалғанымен елімізде әлеуметтік маңызды аурулардың таралу деңгейі көңіл алаңдатарлық деңгейде қалып отыр.

Әдістер

Қойылған міндеттерді шешуде, зерттеуді жазу барысында авторлар ресми құқықтық әдіске, салыстырмалы-құқықтық талдау әдістеріне, статистикалық және жүйелік әдістерге сүйенеді. Лайықты өмірге құқық түсінігі мен болмысының теориялық ұстанымдарын зерттеу, салыстырмалы талдау және құқықтану, экономика, әлеуметтану салаларында отандық және шетелдік ғалымдардың ғылыми жұмыстарын жалпылау бойынша кешенді амалдың көмегімен жүзеге асырылады. Авторлар әлеуметтік маңызды аурулардың тізбесі мен оларға берілетін анықтамаларды қолданыстағы норматив-

тік құқықтық актілерге саралау жасау арқылы мақалаға енгізген. Жүйелік және статистикалық әдістерді қолдану барысында барлық елдер үшін тірек нүкте ретінде әлемдік қоғаммен бекітілген, өмір сүрудің сапасы мен деңгейінің өлшемдері қарастырылған. Статистикалық әдіс адамның лайықты өмір сүру құқығын қамтамасыз ету арқылы өмір ұзақтығын қамтамасыз етудің негіздері мен қысқаша шолуды қамтиды. Аталған талдамалы шолуда шетел мемлекеттерінің тәжірибесінен алынған әрбір тұлғаның лайықты өмірге құқығын толық көлемде қамтамасыз етудің негізгі көрсеткішті мысалдары ұсынылған.

Салыстырмалы әдіс статистикалық бақылаудың бар дерекқоры бойынша, жалпы қабылданған минималды стандарттарын ескере отырып, халыққа лайықты өмірді қамтамасыз ету бойынша Қазақстан Республикасының қолданыстағы тәжірибесі мен дамыған шетел мемлекеттерінің тәжірибесін салыстырады. Осы тәсілдердің негізінде, отандық саясаттың мықты және осал жақтары анықталып, қабылданған саясатты толықтай жүзеге асыруды қамтамасыз етуде іске қосылған органдардың қызметінде туындаған мәселелерді шешудің мүмкін жолдары көрсетіліп, сондай-ақ Қазақстан Республикасының сәйкес нормативті актілерінде мүмкін өзгерістер мен толықтырулар көрсетілген.

Пікірталас

Адамның лайықты өмірге құқығы – әлеуметтік маңызды аурулардың алдын алуының негізі: түсінігі және құрастырушы компоненттері.

Кез келген өркениетті қоғамдағы ең жоғары құндылық – бұл адам өмірі. Мемлекеттің демократияландыру деңгейінің негізгі көрсеткіштерінің бірі – өмір сүруге адамның құқығын қамтамасыз етуінің шынайылығы болып табылады. Дегенмен, адамның өмір сүру құқығының мәселесі ерекше мәнге ие. Көптеген авторлар «өмірге деген құқық» және «лайықты өмір сүру құқығы» ұғымдарын ажырата білу керектігін атап көрсетеді. «Адамның лайықты өмір сүру құқығы» – әлеуметтік мемлекет идеясының бір қыры. А.К. Әбдірахманованың пікірі бойынша «әлеуметтік мемлекетті зерттеудің ең тәжірибелік тәсілі – оны адамның лайықты өмірге құқығы арқылы қарастыру». Сондай-ақ «өмір сүру құқығы» ұғымы әлеуметтік мемлекетпен тікелей байланысы жоқ (Удербоева, 2010).

Лайықты өмір сүру құқығының тұжырымдамасы қысқаша анықтама ретінде белгілеу мүмкін емес, өйткені мұндай адам құқықтары мемлекет және қоғаммен қанағаттандыруға тиіс құқықтық талаптардың кешенінен тұрады. Адамның лайықты өмірге заңды құқығының алғашқы ажырамас бөлігі – материалдық қамтамасыздандырылу, қауіпсіздік, денсаулық сақтау және т.б. талап ету құқығы. Екінші бөлігі жұмыс саласында талап ету құқығы және үшінші құқық – рухани игілікке жету, мәдени, ғылыми, оқу жетістіктерін пайдалану туралы талап ету құқықтары (Удербоева, 2010: 32).

Осылайша, «адамның лайықты өмір сүруге құқығы» мемлекеттің идеясының қырларының бірі болғанына қарамастан, ол азаматтың әлеуметтік және экономикалық құқықтары санатында табылып, ал «өмірге құқық» біріншіден, азаматтың құқығына емес адам құқығына жатады, екіншіден, адамның жеке құқықтарына (азаматтық) жатады және үшіншіден, «лайықты өмір сүруге құқықтың» негізінде жатқан игілік – бұл «қадір-қасиет», ал «өмір сүруге құқықпен» қорғалатын игілік – бұл адамның өмірі (Удербоева, 2010: 33).

Осы мәлімдемелерге сүйене отырып, келесідей қорытынды жасауға болады:

1. «Адамның өмір сүру құқығы» адамның биологиялық өміріне қатысты;
2. Адамның қоғамдық өмірі «лайықты өмір сүру құқығына» қатысты.

Лайықты өмірге адамның құқығы – бұл табиғи, адамнан ажырамайтын және ішкі заңнама мен халықаралық-құқықтық актілердің нормаларымен кепілдендірілген, өмірдің қол сұғылмауы және оны билік ету еркіндігін қорғау мүмкіндігі. Оның құқықтық бекітілуі және іс жүзінде жүзеге асырылуы, мемлекеттің демократия дәрежесінің маңызды көрсеткіштерінің бірі болып табылады (Чепурин, 2005).

Адамның лайықты өмірі негізінен жоғары деңгей және өмір сүру сапасымен байланыстырады. Мысалы, С. Липатованың пікірінше, «лайықты өмір бірінші кезекте қазіргі заманғы дамыған қоғамның стандарттар деңгейінде материалдық қауіпсіздік арқылы түсініледі». Ғалымның ойынша, лайықты өмір «қазіргі заман өркениетінің артықшылықтарына ие болу мен пайдалану мүмкіндігі, яғни тиісті тұрғын үй жағдайларына ие болу мен медициналық қызмет көрсету, қазіргі заманғы тұрмыстық техника, көлік құралдарын, рационалды және жоғары калориялы тағамдардың болуы, сервистік компаниялардың қызметтерін пайдалану, мәдени

құндылықтарды пайдалану және т.б. (Липатова, 2006: 70).

Нью-Йорк университетінің философия кафедрасының доценті және биоэтика Орталығының директоры Лиано Мэтью, жақсы өмірдің іргелі жағдайлары туралы өз пікірін қарастыра отырып, американдық саяси философ Джон Роулздың адам жеке тұлға ретінде, бірінші кезекте мұқтаж болған қажеттіліктерді алу қажет туралы бастапқы тұтынушылықтары туралы түсінікпен кейбір ұқсастықтарды ашып көрсетеді. Екі философтың ойларын ажырату мақсатымен Л. Мэтью келесі қорытындыларға сілтеме жасайды: Джон Роулс негізгі құқықтарды емес, әлеуметтік құқықтарды бөліп шығарады, әлеуметтік құқықтар – еркіндік, билік пен мүмкіндіктер, табыс және байлық, өзін-өзі қадірлеу (Rawls, 1999: 71) сияқты құқықтарды қамтиды, сол уақытта табиғи алғашқы құқықтар денсаулық, энергетика, интеллект және қиялды қамтиды. Л. Мэтьюдің пікірінше, жақсы өмірді іске асырудың негізгі шарттары денсаулық сияқты кейбір табиғи алғашқы тауарларды қамтиды. Сондай-ақ, жоғарыда айтылғанға негізделе отырып, екі пікірдің арасындағы айырмашылық, ауыр формадағы мүгедектігі бар адам барлық негізгі қажеттіліктерге ие бола алады (табысқа, байлыққа, еркіндікке және т.б.). Алайда, адам ретінде ол әлі күнге дейін жақсы өмірге қол жеткізудің барлық негізгі шарттарына ие емес, өйткені адамда белгілі бір белсенді қызмет түрлерін жүзеге асыруға мүмкіндіктері әлі де шектеулі болады. Оның пікірінше, өмір сүру игіліктеріне адамның құқықтарын жүзеге асырудың осы негіз қалаушы шарттары адамдар үшін фундаменталды мағынаға ие, сондай-ақ адам құқықтары оны ие болған тұлғаларға мықты қорғау қамтамасыз ете алады деген тұжырымдамаға негізделген. Өз табиғатында құқықтар басқа құзыретті органдардан құқық иеленушілер үшін белгілі қызметті орындау немесе құқық иеленушіге олардың маңызды мүдделеріне ұмтылыстарына араласпауын талап ете отырып, құқық иеленушілердің мүдделерін қорғайды (Liao, 2014, 9-10).

Лайықты өмір сүру критерийлерінің, сондай-ақ халықтың сапасы мен өмір сүру деңгейінің ең жиі кездесетін рейтингісі мен көрсеткіштерінің ғылыми көзқарастарын талдау, лайықты өмір сүру критерийлері жүйесі екі топты қамтуы тиіс деген қорытындыға келеді: 1) мемлекет азаматтарының лайықты өмірін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттемені орындау деңгейін сипаттайтын өлшемдер; 2)

тұлғаның қадір-қасиетпен өмір сүру міндетін атқару деңгейін сипаттайтын критерийлер (лайықты өмір салтын ұстану). Адам өміріне лайықты өмір сүру критерийлерінің бірінші тобы адамның алдындағы міндеттемелерімен анықталғандықтан, оның ажырамас сипаттары ретінде өмір сүру сапасы немесе өмір сүрудің лайықты немесе жеткілікті деңгейі сияқты санаттар шығады. Тиісінше, бұл критерийлер тобы өз кезегінде екі кіші топқа бөлінеді. Бірінші кіші топ адамның тұтынатын тауарлар мен қызметтердің саны мен сапасын, негізгі өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру шарасын сипаттайтын индикаторға жататын лайықты (жеткілікті) өмір сүру деңгейіне қатысты критерийлерді қамтиды. Екінші топқа адамның әлеуметтік әл-ауқатын, азаматтық бостандықтарын қанағаттандыруға, адам құқықтарын, өмір сүру қауіпсіздігін, оны қорғау деңгейін, адамның ішкі әлеуетін, оның ақыл-ойын, өмірдің шығармашылық маңызын және т.б. жүзеге асыруға арналған интегралдық көрсеткішке қатысты өмір сүру сапасын сипаттайтын критерийлер кіреді (Барсукова, 2016: 5-10).

Өмір сапасы адам үшін лайықты өмірдің негізгі көрсеткіші: тұжырымдама және негізгі көрсеткіштер.

«Өмір сапасы» санатында өмір сүру деңгейінің, еңбек және демалыс жағдайының, әлеуметтік қамсыздандырудың, өмір сүру қауіпсіздігінің, табиғи орта жай-күйінің, бос уақыттың болуы және оның тиімді пайдалану мүмкіндіктері, жайлылық сезімі, тұрақтылық пен болашаққа сенімділік көрсеткіштерін қамтиды (Сейко, 2006: 11).

Өмір сүру сапасын бағалау адамның өмірлік қажеттіліктерімен негізгі параметрлері мен өмір сүру жағдайларын, сондай-ақ лайықты, толық және қанағаттанарлық өмір сүру деңгейінің жеке қабылдауын анықтау дәрежесі болып табылады. Ол жеке адамның немесе қоғам өмірінің параметрлері мен сипаттамаларын стандартты қабылданған тиісті критерийлермен салыстыру негізінде және осы салыстырудың нәтижелерін бағалаудың негізінде жүзеге асырылады. «Өмір сапасы» категориясы тар және кең мағынада анықталады: тар мағынада – халықтың тұтыну деңгейінің және қажеттіліктерді қанағаттандыру деңгейінің сипаттамасымен (табыстарды өлшеу, халықтың тауарлар мен қызметтерді жұмсау және шығындарды өлшеу); кең мағынада – адамның даму деңгейі (денсаулық жағдайы, өмір сүру ұзақтығы, қажеттіліктерді қанағаттандыру үшін халықтың әлеуеті) және халықтың өмір

сүру жағдайлары (тұрғындардың мекендеу ортасы мен халықтың қауіпсіздігі) сипаттамалары арқылы анықталады (Исаева, 2011).

Халықаралық тәжірибе түрлі ұлттық жобаларды тиімді қолдану мысалдарын көрсетеді. Мысалға, 2011-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы мен 2016-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың «Денсаулық» мемлекеттік бағдарламасы сияқты ұлттық жобалар жүзеге асырылуда. Аталған ұлттық жобалардың мақсаттары: денсаулық сақтау жүйесін дамыту; аурулардың алдын алу және оларды басқаруды жетілдіру; денсаулық сақтау жүйесін басқару мен қаржыландыруды жетілдіру; ресурстарды ұтымды пайдалануды және инфрақұрылымды оңтайландыруды қамтамасыз ету; Қазақстан Республикасы халқының өмір сүру ұзақтығын ұлғайту.

2011-2015 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау саласын дамытудың «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру кезеңінде:

- республикада халық санының өсуі;
- өмір сүрудің күтілетін ұзақтығының өсуі;
- халық өлім-жітімінің төмендеуі;
- бала туудың ұлғаюы;
- ана өлімінің төмендеуі;
- нәресте өлімінің төмендеуі;
- туберкулез ауруын төмендету;

– адамның иммундық жетіспеушілік вирусының таралуы/ие болған иммунды жетіспеушілік синдромы ауруын төмендету мәселелері қарастырылған.

Денсаулық сақтау көрсеткіштерінің оң динамикасына қарамастан, қазақстандықтардың өмір сүру ұзақтығы ЭЫДҰ-ға мүше елдерге қарағанда шамамен 10 жылға аз. Ерлер мен әйелдердің күтілетін өмір сүру ұзақтығы арасында айтарлықтай айырмашылық бар, жұмыс істейтін жастағы ерлер арасында өлім-жітім көрсеткіші әйелдерден қарағанда 24%-ға жоғары.

Қан айналымы жүйесі аурулары жалпы өлім құрылымында жетекші себеп болып табылады. Екінші себеп – қатерлі ісіктен болатын өлім. Үшінші орында – жазатайым оқиғалардан, жарақаттардан және уланудан болатын өлім. Жыл сайын 3000-нан астам адам қасақана өзін-өзіне зақым келтіруден қайтыс болады, бұл жолкөлік апаттарынан қайтыс болу себептерінен де артығырақ. Қазақстандағы әлеуметтік маңызды аурулардың жыл санап көбейіп, маңыз-

ды мәселеге айналуына көптеген себептер өз ықпалын тигізуде. Оларға денсаулық саласына мемлекет тарапынан толыққанды қаржыландырудың болмауы, тұрғын үймен қамту мәселесі, кедейлік, тұтыну қоржынының жұтандығы, қоршаған ортаның ластануы, ауыз сапалы сумен қамтамасыз ету, білім беру сапасының төмендігі сияқты факторларды жатқызуға болады.

Макроэкономикалық көрсеткіштерді талдау дамыған елдер деңгейінен Қазақстандағы денсаулық сақтау саласына бюджеттік инвестициялар көлемінің айтарлықтай төмендеуін көрсетті. Қазақстандағы денсаулық сақтауға арналған жалпы шығындардың үлесі 3,6%, ЭЫДҰ – 9,4%. Жалпы, Қазақстандағы халықтың жан басына шаққандағы денсаулық сақтауға жұмсалатын шығыстар ЭЫДҰ елдеріне қарағанда 9 есе төмен (Қазақстан – \$ 268, ЭЫДҰ – 2414).

Денсаулық сақтауды қаржыландырудың жеткіліксіз болуына байланысты Қазақстанда медициналық көмек алуға жеке қаражаттың шығындалуының жоғары деңгейі сақталуда (ҚР – 35,4%, ЭЫДҰ – 19,6%, ЕО – 16,3%). ДДҰ деректері бойынша, халықтың 20%-дан астам қаражат жұмсау деңгейі, денсаулық сақтау жүйесінің төмен қаржылық тұрақтылығының белгісі болып табылып, бұл өз кезегінде білім алуға қабілеттілік, экономикалық өнімділік, медициналық қызметтерге деген сұраныстың төмендеуін қозғай алатын аурулардың салдарынан кедейлік шегіне жақындау сияқты халық үшін жоғары қатерді сипаттайды, сондай-ақ денсаулықтың нашарлауына, өмір сапасы мен өмір сүру ұзақтығына және демографиялық көрсеткіштердің нашарлауына әкеліп соғады.

Лайықты өмір сүру деңгейі жақсы тамақтану, сапалы медициналық көмек, толымды демалыс және әр адамның материалдық және рухани қамсыздандырылуына арналған басқа да артықшылықтарды білдіреді.

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі «Тұрғын үй қатынастары туралы» № 94-І Заңының 75 бабына сәйкес «мемлекеттік тұрғын үй қорынан тұрғын үй немесе жеке тұрғын үй қорынан жергілікті атқарушы орган жалдаған тұрғын үй әр адамға кемінде он бес шаршы метр және көп дегенде он сегіз шаршы метр пайдалы алаң, бірақ кемінде бір бөлмелі пәтер мөлшерінде немесе жатақханадан бөлме беріледі».

Егер бұл деректерді Еуропамен салыстыратын болсақ, Еуропада бір азамат 40-45 шаршы метр тұрғын үйді алады. Батыс Еуропада, мы-

салы, тұрғылықты жерді рационализациялауға деген көзқарас, бірінші кезекте олардың мақсатына байланысты. Мысалы, 2-3 адамға арналған тұрғын үй Германия мен Швецияда кемінде 20 ш.м., Дания мен Нидерландыда – 18 ш.м. кем емес болуы керек, бұл ұйықтауға арналған қажетті стационарлық орынға арналған ауданды есепке алмай, тамақтану үшін қажетті ауданды ескере отырып алынған аудан. Жатын бөлме Германияда кемінде 13 ш.м., Голландияда 11 ш.м. және Швецияда 12 ш.м. болуы керек (Organization for economic co-operation and development's official statistics).

Халықаралық статистикада халықтың тұрғын үймен қамсыздандырылуы, адам басына келетін шаршы метрдің санымен сирек сипатталады. Одан қарағанда бөлмеге қатысты адамдар саны жиірек қолданылады. Осылайша, Біріккен Ұлттар Ұйымының Есеп айырысу Бағдарламасымен (БҰҰ-ХАБИТАТ) қабылданған шалғай жерлерде өмір сүру критерийлерінің бірі тұрғын үй кеңестігінің жеткіліксіздігі – бір тұрғын бөлмеге үш адамнан көп. Ал Еуропалық Одақтың Статистикалық Комитетінің критерийлеріне сәйкес халқы асатығыз тұрғын үй деген, бір бөлмеге бір адам келгендегі жағдай болып табылады (International Human Development Indicators – UNDP: *Hdrstats.undp.org.*).

Халықтың өмір сүру деңгейі және оның негізгі көрсеткіштері.

Халықтың өмір сүру деңгейі өзімен экономикалық санатты сипаттайды. Бұл халықты қажетті материалдық тауарлармен және қызметтермен қамтамасыз ету деңгейі. Өмір деңгейі – халықтың әл-ауқатының деңгейі, тауарлар мен қызметтерді тұтыну, адамдардың негізгі өмірлік қажеттіліктерін қанағаттандыру өлшемін сипаттайтын жағдайлар мен көрсеткіштердің жиынтығы. Өмір деңгейі адамның өмірлік іс-әрекетінің қандай да бір жағы туралы көрініс беретін индикаторлар жүйесімен анықталады. Бұл көрсеткіштерге: кіріс кедейлігі, тұтыну қоржыны, халықтың өмір сүру ұзақтығы, қоршаған орта жағдайы және білім беру деңгейі кіреді.

Кедейлік – әлемдік қоғамдастықтың негізгі проблемаларының бірі, сондықтан кедейшілікті азайту Біріккен Ұлттар Ұйымымен қабылданған «Мыңжылдық қарсаңында Дамудың Мақсаттары» туралы Мыңжылдық Декларациясында тұжырымдалған адами даму саласындағы мақсаттардың арасында бірінші мәселе ретінде анықталған. Материалдық тауарлар мен қызмет-

тердің біркелкі бөлінуі экономикалық жағынан теңсіздікті тудырады, бұл жағымды ынталандырушы тараптан басқа жағымсыз көріністерге де ие. Теңсіздіктің теріс салдары халықтың бір бөлігі үшін ең басты болып табылатын қажеттіліктер, әсіресе азық-түлік, киім-кешек, тұрғын үй және т.б. тауарлар жататын базалық экономикалық қажеттіліктерді қанағаттандыра алмайды. Әлеуметтік жағдайдың объективті теңсіздігін көрсете отырып, кедейлік оның сапалы төмен деңгейін көрсетеді. БҰҰ Экономикалық және Әлеуметтік Кеңесінің 1984 жылғы 19 желтоқсандағы шешімі бойынша: «Кедейлер – адамдар, отбасылар, ресурстары (материалдық, мәдени және әлеуметтік) шектеулі болған адамдар тобы, олар өздері өмір сүретін мемлекеттерде минималды қолайлы өмір сүру жолына жол бермейді» (Eurostat yearbook 2006-2007, Europe in figures: 123).

Дамыған елдерде кедейліктің ұлттық шегі абсолютті емес, салыстырмалы болып табылады. Салыстырмалы кедейлік тұжырымдамасына сәйкес, адамның тапқан қаражаты өмір сүретін қоғамда қабылданған өмір салтын сүруге жетпеген жағдайда, тұлға кедей болып саналады. АҚШ-та салыстырмалы кедейлік шегі орташа табыстың 40%-ында анықталады; Еуропада Люксембургтегі Халықаралық табыс туралы зерттеулер шеңберінде табыс – 50%; Скандинавия елдерінде – 60% болып табылады (Голубенко, 2007).

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитетінің ресми деректеріне сәйкес, халықтың 4%-ы күнкөріс деңгейінен төмен табыстарға ие, бұл 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 24 228 теңге (1995 – 2018 жж.) (ҚР Қаржы министрлігінің «Параграф» ақпараттық жүйесі).

1. Тұтыну қоржыны әр елдегі өмір сүру деңгейінің бір көрсеткіші болып табылады. Тұтыну қоржыны «адамның денсаулығын сақтау және азық-түлік өнімдерінің ең төменгі жиынтық құны бойынша анықталатын адамның тіршілік әрекетін қамтамасыз ету үшін қажетті азық-түлік, сондай-ақ азық-түлік емес тауарлар мен қызметтердің ең аз жиынтығы» болып табылады. АҚШ-тағы тұтыну бағаларының индексі есептеуге арналған тұтыну қоржыны 300-ден астам өнімдер мен қызметтердің түрінен тұрады (The official statistics portal), Францияда – 250 (CPI, 1990-2018), Германияда – 475 (Statistisches Bundesamt portal), Англияда – 350 (Office for National statistics of the UK, 2015), Ресейде – 156 (Кураков, 2004).

2. Қазақстанда минималды тұтыну қоржыны соңғы рет 2005 жылы бекітілді, қазіргі таңда 46 өнім атауы бар азық-түлік өнімдерін қамтиды, олардың 60% шығыны азық-түлік тауарларына және 40% азық-түлік емес тауарлар мен қызметтерден тұрады (Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің м.а. 27 шілде 2015 жылғы № 623 бұйрығы мен Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің м.а. 31 шілде 2015 жылғы № 585 біріккен бұйрығы).

Сол екі арада, Батыс Еуропада, ал азық-түлік өнімдерінің құны 20%-дан аспайды. Еуропа тұтыну қоржыны адамның биологиялық жаратылыс ретінде қызмет жасауын ғана емес, сондай-ақ, рухани дамуға, мәдениетке қол жеткізуге және өзінің физикалық денсаулығын толықтай қолдауға мүмкіндік береді. Мысалы, француз тұтыну қоржынына лактар, шашқа арналған сусабындар, душ гельдері және көптеген косметикалық өнімдерді сатып алуға, сондай-ақ, жеткілікті қамтамасыз етілмеген адамның қалыпты өмірі мүмкін болып саналмайтын он төрт түрлі түстер де осы тұтыну қоржынына кірген (Кураков, 2004).

Қазақстанда, керісінше, тұтыну қоржыны адамға жай өмір сүру үшін қажетті ең төменгі деңгей, нақтырақ айтқанда минималды азық-түлікпен өзін қамтамасыз етіп, тірі қалу үшін арналған деңгей болып табылады.

Халықтың өмір сүру деңгейі көптеген аспектілерді білдіретін ең күрделі санаттардың бірі болып табылады. Халықтың өмір сүру деңгейі – әлеуметтік маңызды аурулардың да халық арасында таралуының негізгі көрсеткіші. Қазіргі таңда, халықтың өмір сүру деңгейі мәселесінің экономикалық қана емес, сонымен бірге экологиялық аспектісі де өзекті болып келеді. Ең басты сәт – қазіргі және болашақ ұрпақтардың денсаулығы үшін қолайсыз зардаптар, өйткені адам өзінің тіршілігі тәуелді болған кейбір жағдайларда бірнеше маңызды экологиялық үрдістерді бұзды және әлі де өмір сүруіне байланысты кейбір маңызды экологиялық үрдістерді бұзуды жалғастырып келеді.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 14 қарашадағы Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2007-2024 жылдарға арналған тұрақты дамуға көшу тұжырымдамасында экономикалық, экологиялық, әлеуметтік және саяси даму факторлары Қазақстан халқының өмір сүру деңгейін көтеруге бағытталған интеграциялануы және

өмір сүру деңгейін жақсартуға бағытталған бірыңғай процесс ретінде қарастырылуы қажет деп көрсетілген (Проненко, 2015: 2581–2585).

Тұрмыс деңгейінің мәселесін әлемнің және Қазақстанның жалпы экологиялық проблемаларынан бөлек қарастыруға болмайды, өйткені олар экономикалық қана емес, сонымен бірге әлеуметтік-саяси шешімдермен де тығыз байланысты. Әлемдегі жалпы әлеуметтік және экологиялық жағдай өте шеткі. Қазір әлемде 750 миллион адам аштықта, ал 1225 миллионы – кедейлік жағдайында өмір сүруде. Дамушы елдерде халықтың 95%-ы ғылыми-техникалық прогрестің «жетістіктерінен» шеткері болып, қайыршылық жағдайында туылып, өмір сүріп, қайтыс болады (ҚР тұжырымдамасы, 2007-2024).

Экологиялық таза, дені сау және қауіпсіз ортада өмір сүру құқығы – адамның ең маңызды құқықтарының бірі. Өмір сапасы мен өмір сүру деңгейіне әсерін тигізетін Қазақстандағы басты мәселе экология болып қала береді. Қолайсыз жағдайдан индикатордың бірі болып елдегі әрбір бесінші отбасы бедеулік, ал жүкті әйелдердің 50 пайыздан астамы әр түрлі қиындықтарға ие. XX ғасырда Қазақстан өз аумағында күшті «экокатастрофтармен» соқтығысқан. Олар Семей сынақ полигонындағы және Арал кептірудің ядролық сынақтардан болған салдар. Қазақстан мұндай мәселелерді дербес түрде шеше алмайды, олар планеталық ауқымдағы құбылысқа айналып, басқа мемлекеттермен ынтымақтастықты құру жолын ұстануы қажет. Алайда жағдай келесідей түрде көрініс алып тұр, орын алған процестер қайтымсыз және, айталық, Арал теңізі және оның биоәртүрлілігі бастапқы күйіндегі қалпына келтіру мүмкін емес. Осыған байланысты халықты экологиялық апаттар аймақтарында оңалтуға, оларға қосымша қаржылық және медициналық көмек көрсетуге баса назар аудару қажет.

Сонымен қатар, су өмір сүру сапасына әсер ететін мәселелердің бірі болып қала береді, ол сарапшылардың пікірінше, XXI ғасырдың басты ресурсы болады деген нақты пікір бар. Сарапшылар біздің республикамыз ауыз суға өзінің қажеттіліктерін дербес қамтамасыз ете алатынын айтады. Алайда оның сапасы туралы мәселе әлі де өзекті болып қалып отыр. 2010-2020 жылдарға арналған «Қазақстан экологиясы» мемлекеттік бағдарламасында атап көрсетілгеніндей, «ел халқының сапалы ауыз суға қолжетімділігі проблемасы әлі де сақталуда, ал Қазақстан Республикасының тұрғындарының 20% -ы су са-

пасын реттеуші стандарттарға сәйкес келмейтін ауыз суын тұтынады» (Прохоров, 1991).

Білім беру өмір сүрудің жоғары деңгейінің индикаторы ретінде жетекші рөл атқарады, бұл алдыңғы ұрпақтар жинаған жаңалықтарды, өнертабыстарды және жетілдірулерді қамтитын зияткерлік немесе интеллектуалды капиталдың маңыздылығына байланысты. Қазіргі жағдайда әр адамның өмір сүру деңгейін жақсарту үшін білім мен біліктіліктің жоғары деңгейі қажет деген пайымдау әділ болып табылады. Осыған байланысты шетелдік тәжірибеге негізделген бірқатар практикалық ұсыныстарды қолдану ұсынылады.

Осылайша, Ұлыбританияның, АҚШ пен Жапонияның жоғары білім саласында, өз жүйелерінің жұмысына талдау жасалуына баса назар аударылады. Зерттеудің негізінде еліміздің жоғары оқу орындарының коммерциялық ғылыми қызметін кеңейтудің орындылығы туралы қорытынды жасалды. Ғылыми зерттеулер әртүрлі ұйымдар үшін, оның ішінде мемлекеттік ұйымдарға да жүргізілуі мүмкін. Бұл ретте, зерттеуші жұмыстардың өнімділігі бағасының нәтижелерін ескеруі қажет; гранттар жүйесі кең түрде қолданылуы қажет: бағасы неғұрлым жоғары болса, гранттар саны неғұрлым кеңірек болуы қажет.

Мұғалімдердің еңбек ақы төлеу жүйесін реформалау арқылы оқыту іс-шараларын ынталандырудың тиімді тетіктерін әзірлеу және енгізу, сондай-ақ оқу үдерісіне жаңа ақпараттық технологияларды және инновациялық оқыту әдістерін енгізу қазіргі таңда тиімді болып табылады.

Мамандардың, әсіресе, халық шаруашылығының барлық салаларында жоғары білікті мамандардың негізгі бөлігінің кәсіби және біліктілік деңгейінің жоғарылауы тиімді көрініс алады. Өздерінің фирмаларының қаржылық қолдауымен мамандар өз зерттеулерін жүргізе алатын, оқу бағдарламаларының әртүрлі түрлерін құру мен пайдалану нақты және шынайы. Арнайы ғылыми жетістіктермен және техникалық жаңалықтармен танысу үшін арнайы ғылыми-практикалық семинарларды өткізу пайдалы болып табылады. Кәсіпорын деңгейінде қызықты идеялар топтарын құру тәжірибесі мен ұсыныстарды ескеру жүйесін тиімді пайдалану кәсіпорындар деңгейінде әрекетті болып табылады (Клюева, 2008).

Қоғамда лайықтылық үлгілері болғанына қарамастан, халықаралық-құқықтық құжаттарда бекітілген жалпыға танылған ережелер адам

үшін лайықты өмір сүру сапасы мен деңгейін жақсарту факторы ретінде әрекет етуі тиіс (Торгашин, 2011: 140-143).

Сөзсіз, адамға толыққанды өмір сүру үшін толыққанды тіршілік ете алмайтын материалдық игілікке мұқтаж. Алайда өмір сүру деңгейі адамның жоғары лайықты өміріне алмастырудың қажеті жоқ.

Бұл тұжырымға Адам құқықтарының жалпыға бірдей Декларациясын, атап айтқанда, лайықты өмір сүру деңгейіне құқығын жариялайтын 25-баптың талдауы арқылы қол жеткізуге болады. Адам өзі және оның отбасының денсаулығы мен әл-ауқатын сақтау үшін қажетті өмір сүру деңгейіне, сондай-ақ жұмыссыздыққа, мүгедектікке, кәрілікке немесе оның бақылауынан тыс мән-жайларға байланысты басқа да шығынға байланысты қауіпсіздікті қамтамасыз ету құқығы бар. Аналық және нәрестелік құқығы әлеуметтік қамқорлық пен қолдау көрсетуді кепілдік етеді. Некеде немесе некеде тұратын барлық балалар әлеуметтік қорғауды сезінуі керек (Universal Declaration of Human Rights, 1948).

БҰҰ Декларациясында «ең төменгі күн-көріс деңгейі» ұғымы пайдаланылмайды, бірақ ол лайықты өмір сүру жағдайлары адамға киім-кешек, азық-түлік, тұрғын үй және қызмет көрсету үшін өз қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын жағдайда ғана кепілдік береді. Демек, «лайықты өмір сүру шарттары» терминінің мазмұны кез келген отбасының ең маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыру құқығымен анықталады. Адамның лайықты өмір сүру деңгейіне деген құқығы адамның, оның отбасының әл-ауқатын сақтау үшін қажет. Адамның лайықты өмір сүру деңгейіне құқықтық қолдау заңмен бекітілген мемлекеттің өз азаматтарына жүктелген міндеттерін жүзеге асыру болып табылады. Заманауи әлемнің материалдық және қоғамдық тауарларын иелену және пайдалану азаматтардың өмір сүру деңгейін көтеру, тақырыпты еркін қалыптастыруға ықпал етеді (Amy Fontinelle, 2017).

Адам құқықтары жөніндегі Америка конвенциясының 26-бабы (1969 жылғы 22 қарашада қабылданған) жағдайды үнемі жақсартуға және қасақана регрессивті шараларды қабылдауға тыйым салады. Бұл түсінік Адам құқықтары жөніндегі Америкааралық Комиссиясының жақындағы сот практикасында қолдау тапты. Бұдан басқа, 1988 жылғы 17 қарашада қабылданған Сан-Сальвадор хаттамасы, 12-баптың 1-тармағындағы өмір сүрудің

тиісті деңгейіне құқығын қарастырады. Бұл мақалада «әрбір адам физикалық, эмоционалды және интеллектуалды дамудың ең жоғары деңгейіне жету мүмкіндігін қамтамасыз ететін тамақтанудың жеткілікті деңгейіне ие болуға құқығы бар» деген тұжырымдаманы қарастырады.

Еуропалық деңгейде, 1961 жылғы Еуропалық Әлеуметтік Хартияның 4 (1) бабында, Уағдаласушы Тараптар «қызметкерлерге және олардың отбасыларына лайықты өмір сүру деңгейін қамтамасыз ету сияқты еңбекақы төлеу құқығын тану» міндетін қабылдады. Бұдан басқа, Еуропалық Әлеуметтік Хартия (қайта қаралған) тұрғын үйге құқық туралы 31-бапты қамтиды.

Бірқатар халықаралық құжаттарда көрсетілгендей лайықты өмір деңгейіне құқықты жүзеге асыруға себептесуге міндетті, олар: 1986 жылғы 4 желтоқсандағы 41/128 резолюциясында қабылданған Даму құқығына арналған Декларация (8-бап); 1974 жылы 16 қарашада Дүниежүзілік азық-түлік конференциясымен қабылданған (1-бап) аштық пен нашар тамақтану туралы жалпы Декларация; 1996 жылғы 16 қарашадағы Дүниежүзілік азық-түлік саммитінің Рим декларациясы; 1978 жылғы 12 қыркүйектегі Алғашқы медициналық-санитарлық көмек туралы Алма-Ата декларациясы; 1974 жылғы 14 желтоқсандағы төтенше жағдайлар мен қарулы қақтығыстарда әйелдер мен балаларды қорғау туралы декларация; 1955 жылы Женевада өткен қылмыстың алдын алу және қылмыскерлерді емдеу туралы Біріккен Ұлттар Ұйымының Конгресінде алғаш рет сотталғандармен қарым-қатынастың ең төменгі стандартты ережелері; 1971 жылғы 20 желтоқсандағы Зейнеткерлік жастағы адамдардың құқықтары туралы декларация; 1975 жылғы 9 желтоқсандағы Мүгедектердің құқықтары туралы Декларация; және 2007 жылғы 13 қыркүйектегі Біріккен Ұлттар Ұйымының байырғы халықтарының құқықтары туралы Декларациясы (Official web-site of Icelandic Human rights centre).

Жоғарыда айтылғандай, адамның денінің саулығы оның лайықты өмір сүруіне тікелей тәуелді, ал лайықты өмір сүру негізінен жоғары деңгей және өмір сүру сапасымен байланыстырылады. Осылайша, С. Липатованың жоғарыда айтылған мәлімдемесінде «лайықты өмірде ең алдымен заманауи дамыған қоғамның стандарттар деңгейінде материалдық қауіпсіздік түсініледі. Лайықты өмір – бұл заманауи өркениеттің артықшылықтарын рахаттану және

пайдалану мүмкіндігі, тұрғын үй жағдайлары мен медициналық қызмет көрсетудің, қазіргі заманғы тұрмыстық техниканың, көлік құралдарының, ұтымды және жоғары калориялы тағамдардың болуы, сервистік компаниялардың қызметтерін, мәдени құндылықтарды пайдалану және т.б. бар».

Гуманистік әлеуметтік құқықтардың мәні әлеуметтік құқықтардың санының үнемі өсуіне және оларды қамтамасыз ету деңгейін арттыруға ұмтылуда көрініс табады. Бірақ бұл мақсатқа жету жолында екі кедергі бар. Біріншіден, бұл әлеуметтік қоғамдастықтың нақты материалдық, техникалық және қаржылық ресурстарының шектелуі. Екінші кедергі – негізгі әлеуметтік адам құқықтарын материалдық, техникалық және қаржылық қамтамасыз ету үшін бірыңғай халықаралық стандарт негізінен болуы мүмкін еместігі. Бұл стандарттар әрқашан ұлттық сипатта болады және әрбір елдің материалдық және қаржылық мүмкіндіктеріне байланысты болады. Алайда, зерттеудің осындай нәтижесіне қарамастан, әрбір мемлекет өз азаматтарына лайықты өмір сүруді қамтамасыз ететін жақсы болашаққа ұмтылу керек. Мемлекет әлеуметтік мәселелерге барынша көңіл бөліп, азаматтардың лайықты өмір сүруіне жағдай жасау үшін нақты іс-шараларды қолға алғанда ғана қоғамда орын алатын әлеуметтік маңызды аурулардың да алдын алуға болары сөзсіз.

Осылайша, нәтижелердің көрсетуі бойынша, әлеуметтік маңызды аурулардың алдын алу, азаматтардың өмір сүру ұзақтығын арттыру, өмір сүрудің лайықты деңгейін қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту, әсіресе қазіргі жаһандық қаржы дағдарысы жағдайында өмір сүру ұзақтығын арттыру нысанында қалыптасқан мақсат – бұл Қазақстанда адамның әл-ауқатына жауап беретін барлық мемлекеттік органдармен бірлесе шешілетін күрделі мәселе.

Қорытынды

Осы зерттеудің негізінде келесі қорытындыларға қол жеткізе аламыз:

1. Қоғамдағы әлеуметтік маңызды аурулардың таралуының алдын алудың басты кепілі адамның лайықты өмір сүруін қамтамасыз ету болып табылады. Адамның лайықты өмір сүру құқығы – мемлекеттің идеясының бір қыры, ол азаматтың әлеуметтік-экономикалық құқықтарының есебінде табылып, ал «өмір сүру құқығы», біріншіден, азаматтар емес, адам

құқықтарының бірі болып табылып, екіншіден, (азаматтық) адамның жеке құқықтарына жатады және үшіншіден, «лайықты өмір сүру құқығы» – бұл «қадір-қасиет», ал «өмір сүру құқығы» арқылы қорғалатын игілік – бұл адам өмірі.

2. Адамның лайықты өмір сүру құқығы – табиғи, адамнан ажырамайтын және ішкі заңнаманың және халықаралық-құқықтық актілердің нормаларымен кепілдендірілген, өмірдің қол сұғылмауын және оны билік ету еркіндігін қорғау мүмкіндігі. Оның құқықтық консолидациясы және іс жүзінде жүзеге асырылуы – мемлекеттің демократия дәрежесінің айтарлықтай көрсеткіштерінің бірі. Сонымен қатар, адам өмірінің лайықты өмір сүру құқығы екі өлшемнен тұрады: өмір сүру сапасы және өмір сүру деңгейі.

3. Әлеуметтік маңызды аурулардың таралуының алдын алу үшін адамның лайықты өмір сүруін қамтамасыз ету бойынша ағымдағы саясатты жетілдіру және табысты шетелдік тәжірибеге негізделген лайықты өмір сүру құқығын қамтамасыз ету үшін өмір сүру сапасын, өмір сүру сапасын және әрбір адамның өмір сүру ұзақтығын қамтамасыз етуге бағытталған тиімді саясатты әзірлеу қажет.

Зерттеу әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-мен жүзеге асырылып, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі гранты есебінен жасалынды (жоба № AP05133611 – Халық денсаулығының саяси-құқықтық және әлеуметтік-медициналық қырлары: әлеуметтік маңызды ауруларды алдын ала емдеу бойынша заманауи тәсілдемелері).

Әдебиеттер

Қазақстан Республикасының Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 2012 жылғы 14 желтоқсан // URL: <https://strategy2050.kz/ru/multilanguage/>

Пузин С.Н., Шургая М.А., Богова О.Т., Потапов В.Н., Чандирли С.А., Балека Л.Ю., Беличенко В.В., Огай Д.С. (2013). Медико-социальные аспекты здоровья населения. Современные подходы к профилактике социально-значимых заболеваний, М.: ГБОУ ДПО «Российская медицинская академия последипломного образования» Минздрава России. С. 3-10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mediko-sotsialnye-aspekty-zdorovya-naseleniya-sovremennye-podhody-k-profilaktike-sotsialno-znachimyh-zabolevaniy>

«Әлеуметтік мәні бар аурулардың және айналадағылар үшін қауіп төндіретін аурулардың тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрінің 2015 жылғы 21 мамырдағы № 367 бұйрығы. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011512>

Нурмагамбетов А.М. (2010). Право на труд и достойную жизнь, Казахстанская правда, № 203

Павлова И.Д. (2015). Концепция достойного уровня жизни населения в России: Известия высших учебных заведений, Поволжский регион, общественные науки. № 2 (34). С. 194–203

Удербасова Б.А. (2010). Қазақстан Республикасындағы өмір сүру конституциялық құқығын жүзеге асырудың мемлекеттік-құқықтық механизмдері. Алматы, 272 бет

Чепурин В.В. (2005). Право человека на достойную жизнь и состояние его осуществления в современном российском обществе. Теоретико-правовой анализ: Автореф. дисс. к.ю.н: 12.00.01. – М. – С. 152

Липатова С. (2006). Конституционное право человека на достойную жизнь и достойное ее завершение, М.: Право и жизнь. Независимый правовой журнал. № 99, С.70

Rawl J. A Theory of Justice (1999): Oxford University Press. P. 538.

Liao S. M. (2015). Human Rights as Fundamental Conditions for a Good Life: Oxford University Press. P. 42.

Барсукова В.Н. (2016). Право человека на достойную жизнь: общая характеристика, М.: Современное право, Изд.: «Новый индекс». С. 5-10

Сейко Л.Ф. (2008). Государственное регулирование экономического роста и качества жизни населения, М.: Автореф. дисс. ...к.э.н: 08.00.01. С. 156. URL: <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennoe-regulirovanie-ekonomicheskogo-rosta-i-kachestva-zhizni-naseleniya>

Исаева Т.Н. (2011). Качество жизни населения в условиях модернизации экономики, М.: Автореф. дисс. к.э.н: 08.00.01. С. 192. URL: <http://www.dissercat.com/content/kachestvo-zhizni-naseleniya-v-usloviyakh-modernizatsii-ekonomiki#ixzz4awfLVvVw>

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011 – 2015 годы. Официальный сайт Республиканского центра развития здравоохранения Министерства здравоохранения Республики Казахстан. URL: <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/poleznoe/salamatty-kz>

Государственная программа развития здравоохранения Республики Казахстан «Денсаулық» на 2016-2020 годы. Официальный сайт Национальной палаты здравоохранения Республики Казахстан. URL: <http://www.npzdavr.kz/index.php/health-c/112-2>

Official web-site of the World Health Organization: World Health Organization Assesses the World's Health Systems. URL: http://www.who.int/whr/2000/media_centre/press_release/en/

Official statistics from web-site of the Organization for economic co-operation and development: Average annual wages. URL: <http://stats.oecd.org/>

“International Human Development Indicators — UNDP” (2010): [Hdrstats.undp.org](http://hdrstats.undp.org).

Eurostat yearbook 2006-2007: Europe in figures. P. 123. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001-04/EN/KS-CD-06-001-04-EN.PDF

Голубенко И.Е. (2007). Преодоление бедности: зарубежный опыт и российская практика, М.: Автореф. дисс. ...к.э.н: 08.00.05. С. 152. URL: <http://www.disscat.com/content/preodolenie-bednosti-zarubezhnyi-opyt-i-rossiiskaya-praktika#ixzz4d1H60B9v>

МЗП, МПП и прожиточный минимум (на 1995 - 2018 годы). Информационная система «Параграф» Министерства финансов РК. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026672#pos=1;-157

The official statistics portal: U.S. Consumer Price Index excluding food and energy 1990-2016. URL: <https://www.statista.com/statistics/245068/us-consumer-price-index-less-food-and-energy/>

The trading economics portal: France Consumer Price Index (CPI) in 1990-2018. URL: <https://tradingeconomics.com/france/consumer-price-index-cpi>

Statistisches Bundesamt portal: Personal inflation calculator. URL: <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/Prices/ConsumerPriceIndices/BasketGoodsServicesWeightingPattern/Content75/PersonalInflationCalculator.html>

Office for National statistics of the UK: Consumer price inflation basket of goods and services (2015). URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices/articles/consumerpriceinflationbasketofgoodsandservices/2015>

Кураков Л.П. (2004). Потребительская корзина, М.: Экономика и право: словарь-справочник.

Совместный приказ и.о. Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 27 июля 2015 года № 623 и и.о. Министра национальной экономики Республики Казахстан от 31 июля 2015 года № 585 об утверждении Правил расчета величины прожиточного минимума и установлении фиксированной доли расходов на непродовольственные товары и услуги.

Проненко Г.А., Вобляя И.Н. (2015). Сравнительная характеристика потребительской корзины в России и странах Европы, Т.: Научно-методический электронный журнал «Концепт». С. 2581–2585. URL: <http://e-koncept.ru/2015/85517.htm>

Концепция перехода Республики Казахстан к устойчивому развитию на 2007-2024 гг. URL: <http://bibliotekar.kz/istorija-kazahstana-za-11-klass-hrestoma/koncepcija-perehoda-respubliki-kazahstan.html>

Прохоров Б.Б. (1991). Экология человека: Социально-демографические аспекты, М.: Наука. С. 122.

Клюева Н.А. (2008). Обеспечение конституционного права человека на благоприятную окружающую среду в Российской Федерации, М.: Автореф. дисс. ...к.ю.н: 12.00.02. С. 185. URL: <http://www.disscat.com/content/obespechenie-konstitutsionno-go-prava-cheloveka-na-blagopriyatnyu-okruzhayushchuyu-sredu-v-r#ixzz4d69CIS4M>

Давыдова Т.Е. (2000) Уровень жизни населения, его состояние в Российской Федерации и перспективы повышения с использованием зарубежного опыта, В.: Автореф. дисс. ...к.э.н: 08.00.01. С. 177. URL: <http://www.disscat.com/content/uroven-zhizni-naseleniya-ego-sostoyanie-v-rossiiskoi-federatsii-i-perspektivy-povysheniya-s#ixzz4d65rc1eC>

Торгашин И.М. (2011). Понятие «Достойная жизнь» и право на жилище: Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В. Г. Белинского. No 24. С. 140-143

Universal Declaration of Human Rights adopted in December 10th, (1948). URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>

The right to an adequate standard of living // Official web-site of Icelandic Human rights centre. URL: <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>

Amy Fontinelle Standard of living Vs. Quality of life. Investopedia Academy (2017). URL: <https://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/standard-of-living-quality-of-life.asp>

References

«Áleýmettik máni bar aýrýlardyń jáne amaladaǵylar úshin qaýyp tóndiretin aýrýlardyń tizbesin bekity týraly» Qazaqstan Respýblikasy Densaýlyq saқтаý jáne áleýmettik damý ministriniń 2015 jylǵy 21 мамыrdaǵy № 367 buırǵy. URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500011512>

Amy Fontinelle Standard of living Vs. Quality of life. Investopedia Academy (2017). URL: <https://www.investopedia.com/articles/financial-theory/08/standard-of-living-quality-of-life.asp>

Barsýkova V.N. Pravo cheloveka na dostoinýy jizn: obaia harakteristika (2016), М.: Sovremennoe pravo, Izd.: «Novyy indeks». S. 5-10

Чепýрин V.V. Pravo cheloveka na dostoinýy jizn i sostoyanie ego osýestvleniya v sovremennom rossiiskom obestve. Teoretiko-pravovoi analiz (2005), М.: Avtoref. diss. k.ý.n: 12.00.01. S. 152

Davydova T.E. Ýroven jizni naselenna, ego sostoyanie v Rossiiskoi Federatsii i perspektivy povysheniya s ispolzovaniem zarýbejnogo opyta (2000), V.: Avtoref. diss. ...k.e.n: 08.00.01. S. 177. URL: <http://www.disscat.com/content/uroven-zhizni-naseleniya-ego-sostoyanie-v-rossiiskoi-federatsii-i-perspektivy-povysheniya-s#ixzz4d65rc1eC>

Eurostat yearbook 2006-2007: Europe in figures. P. 123. URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-CD-06-001-04/EN/KS-CD-06-001-04-EN.PDF

Isaeva T.N. Kachestvo jizni naselennya v ýsloviyah modernizatsii ekonomiki (2011), М.: Avtoref. diss. k.e.n: 08.00.01. S. 192. URL: <http://www.disscat.com/content/kachestvo-zhizni-naseleniya-v-usloviyakh-modernizatsii-ekonomiki#ixzz4awfLVvVw>

Gosýdarstvennaia programma razvitiia zdavoohraneniia Respýblikí Kazahstan «Salamatty Qazaqstan» na 2011 – 2015 gody. Ofitsialnyí saít Respýblikanskogo tsentra razvitiia zdavoohraneniia Ministerstva zdavoohraneniia Respýblikí Kazahstan. URL: <http://www.rcrz.kz/index.php/ru/poleznoe/salamatty-kz>

Gosýdarstvennaia programma razvitiia zdavoohraneniia Respýblikí Kazahstan «Densaýlyq» na 2016-2020 gody. Ofitsialnyí saít Natsionalnoi palaty zdavoohraneniia Respýblikí Kazahstan. URL: <http://www.npzdravrk.kz/index.php/health-c/112-2>

Golýbenko I.E. Preodolenie bednosti: zarýbejnyí opyt í rossiiskaia praktika (2007), M.: Avtoref. diss. ...k.e.n: 08.00.05. S. 152. URL: <http://www.dissercat.com/content/preodolenie-bednosti-zarubezhnyi-opyt-i-rossiiskaya-praktika#ixzz4d1H60B9v>

“International Human Development Indicators — UNDP” (2010): Hdrstats.undp.org.

Kontseptsia perehoda Respýblikí Kazahstan k ýstoichivomý razvitiý na 2007-2024 gg. URL: <http://bibliotekar.kz/istorija-kazahstana-za-11-klass-hrestoma/koncepcija-perehoda-respubliki-kazahstan.html>

Kýrakov L.P. Potrebitelskaia korzina (2004), M.: Ekonomika í pravo: slovar-spravochnik.

Klíyeva N.A. Obespechenie konstitýtsionnogo prava cheloveka na blagopriiatnýý okýrýaiýýýý sredi v Rossiiskoi Federatsii (2008), M.: Avtoref. diss. ...k.iý.n: 12.00.02. S. 185. URL: <http://www.dissercat.com/content/obespechenie-konstitutsionnogo-prava-cheloveka-na-blagopriyatnyu-okruzhayushchuyu-sredu-v-r#ixzz4d69CIS4M>

Lipatova S. Konstitýtsionnoe pravo cheloveka na dostoinýý jizn í dostoinoe ee zavershenie (2006), M.: Pravo í jizn. Nezavisimý pravovoi jýrnal. № 99, S.70

Liao S. M. Human Rights as Fundamental Conditions for a Good Life (2015): Oxford University Press. P. 42.

MZP, MRP í projitochný minimým (na 1995 - 2018 gody). Informatsionnaia sistema «Paragraf» Ministerstva finansov RK. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1026672#pos=1;-157

Nýrماغambetov A.M. Pravo na trýd í dostoinýý jizn (2010), Kazahstanskaia pravda, № 203

URL: <https://www.ons.gov.uk/economy/inflationandpriceindices/articles/consumerpriceinflationbasketofgoodsandservices/2015>

Official web-site of the World Health Organization: World Health Organization Assesses the World’s Health Systems. URL: http://www.who.int/whr/2000/media_centre/press_release/en/

Official statistics from web-site of the Organization for economic co-operation and development: Average annual wages. URL: <http://stats.oecd.org/>

Pronenko G.A., Voblaia I.N. Sravnitelnaia karakteristika potrebitelskoi korziny v Rossii í stranah Evropy (2015), T.: Naýchno-metodicheskii elektronnyí jýrnal «Kontsept». S. 2581–2585. URL: <http://e-koncept.ru/2015/85517.htm>

Pýzin S.N., Shýrgaia M.A., Bogova O.T., Potapov V.N., Chandirli S.A., Baleka L.Iý., Belichenko V.V., Ogaí D.S.. Mediko-sotsialnye aspekty zdorovia naseleniia. Sovremennye podhody k profilaktike sotsialno-znachimyh zabolevanií (2013), M.: GBOÝ DPO «Rossiiskaia meditsinskaia akademiiia poslediplomnogo obrazovaniia» Mínzdrava Rossii. S. 3-10. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/mediko-sotsialnye-aspekty-zdorovya-naseleniya-sovremennye-podhody-k-profilaktike-sotsialno-znachimyh-zabolevaniy>

Pavlova I.D. Kontseptsia dostoinogo ýrovnia jizni naseleniia v Rossii (2015), Izvestiia vysshih ýchebnyh zavedenií, Povoljskii region, obestvennye naýki. № 2 (34). S. 194–203

Prohorov B.B. Ekologiiia cheloveka: Sotsialno-demograficheskie aspekty (1991), M.: Naýka. S.

Qazaqstan Respýblikasynyñ Prezidenti – Elbasy N.A. Nazarbaevtyñ «Qazaqstan-2050» Strategiiasy qalyptasqan memlekettiñ jañia saias baғыty» atty Qazaqstan halqyna Joldaýy. 2012 jylgy 14 jeltoqsan // URL: <https://strategy2050.kz/ru/multilanguage/>

Sovmestnyí prikaz í.o. Ministra zdavoohraneniia í sotsialnogo razvitiia Respýblikí Kazahstan ot 27 iyliia 2015goda № 623 í í.o. Ministra natsionalnoi ekonomiki Respýblikí Kazahstan ot 31 iyliia 2015 goda № 585 ob ýtverjdenii Pravil rascheta velichiny projitochnogo minimýma í ýstanovlenii fiksirovannoi doli rashodov na neprodovolstvennye tovary í ýslýgi.

Seiko L.F. Gosýdarstvennoe regýlirovanie ekonomicheskogo rosta í kachestva jizni naseleniia (2008), M.: Avtoref. diss. ...k.e.n: 08.00.01. S. 156. URL: <http://www.dissercat.com/content/gosudarstvennoe-regulirovanie-ekonomicheskogo-rosta-i-kachestva-zhizni-naseleniya>

Rawl J. A Theory of Justice (1999): Oxford University Press. P. 538.

Statistisches Bundesamt portal: Personal inflation calculator. URL: <https://www.destatis.de/EN/FactsFigures/NationalEconomyEnvironment/Prices/ConsumerPriceIndices/BasketGoodsServicesWeightingPattern/Content75/PersonalInflationCalculator.html>

The official statistics portal: U.S. Consumer Price Index excluding food and energy 1990-2016. URL: <https://www.statista.com/statistics/245068/us-consumer-price-index-less-food-and-energy/>

The trading economics portal: France Consumer Price Index (CPI) in 1990-2018. URL: <https://tradingeconomics.com/france/consumer-price-index-cpi>

Torgashin I.M. Poniatie «Dostoinaia jizn» í pravo na jilie (2011): Izvestiia Penzenskogo gosýdarstvennogo pedagogicheskogo ýniversiteta im. V. G. Belinskogo. No 24. S. 140-143

The right to an adequate standard of living // Official web-site of Icelandic Human rights centre. URL: <http://www.humanrights.is/en/human-rights-education-project/human-rights-concepts-ideas-and-fora/substantive-human-rights/the-right-to-an-adequate-standard-of-living>

Ýderbaeva B.A. Qazaqstan Respýblikasyndaғы ómir sýrý konstitýtsionalyq quqyғыn júzege asyrydyñ memlekettik-quqyqtyq mehanizmderi (2010). Almaty, 272 bet

Universal Declaration of Human Rights adopted in December 10th, (1948). URL: <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>